

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE
MUHAFAZA ÇEŞİTLERİ- AMATÖR ÇEŞİTLER-MUHAFAZA KARIŞIMLARI
HAKKINDAKİ MEVZUAT
VE
TÜRKİYE'DE
YEREL ÇEŞİTLER/ KÖY ÇEŞİTLERİ

Dr. Ayşe Saadet ARIKAN[©]
TSÜAB Hukuk Müşaviri.
asarikan@tsuab.org.tr

ÖZET

Avrupa Birliği'nde yerel çeşitlerin korunması ve bunun özel olarak üç ayrı mevzuatta düzenlenmesi fikrinin çıkış noktası; *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin* vurguladığı bitki gen kaynaklarının *in situ muhafazası* ve bitki gen kaynaklarının *sürdürülebilir kullanımının (ticaretinin)* sağlanmasıdır. Konu ile ilgili Avrupa Birliği mevzuatı; yukardaki çıkış noktasına dayalı olarak, *muhafaza çeşidi* olarak isimlendirilen bu çeşitlerin *kayıt altına alınması, üretimi, idamesi ve pazarlanması* konusunda, Avrupa Birliği'nin genel pazarlama ve kayıt altına alma kurallarından kısmen farklı, istisnaî-özel hükümler getirmiştir.

Bu makalede AB nin bu mevzuatı hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, Türkiye'de konunun hukuken nasıl düzenlendiği hususunda bir değerlendirme yapılmış ve hukukî önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Yerel Çeşit/ Köy Çeşidi, Bitki Gen Kaynakları.*

ABSTRACT

The starting point of the preservation of landraces and the idea of regulating them in three individual legislation in the European Union is to provide *in situ conservation* and *sustainable use (via trade)* of plant genetic resources as it was stipulated in *the Convention on Biological Diversity*. Based on the above starting point, the relevant European Union legislation has introduced slightly different and exceptional rules about the registration, production, maintenance and marketing of those varieties called as *conservation varieties*

In this article an assesment has been made about how the issue is regulated in Turkey, and subsequently some legal suggestions has also been provided, following the brief information given on the relevant EU legislation,

Key Words: *Conservation Variety, Amateur Varieties, Plant Genetic Resources.*

[©] Bu makale bir hukukçunun bakış açısından, konu ile ilgili mevzuat esas alınmak suretiyle 8 Mart 2016 tarihinde, bu tarihteki veriler dikkate alınmak suretiyle *bilgilendirme* amaçlı hazırlanmış olup; konunun esasları ile ilgili *teknik* değerlendirme ve bu değerlendirmeye dayalı öneriler, *teknik uzmanların* takdirine bırakılmıştır. Yazar, makalenin yazımı sırasında, teknik konuların ve botanik terimlerin algılanması hususundaki desteği için **Dr. Nilgün SEZER AKMAN**'a müteşekkirdir. Bu makale ayrıca; TÜRKTOB Dergisinin (Nisan-Haziran 2016, Yıl 5) 18. Sayısının 52-61. sayfalarında yayımlanmıştır.

PLÂN

GİRİŞ

- I- AVRUPA BİRLİĞİ
- II- AVRUPA BİRLİĞİ'NDE MUHAFAZA ÇEŞİTLERİ- AMATÖR ÇEŞİTLER- MUHAFAZA KARIŞIMLARI
 - A- TERMİNOLOJİ
 - B- MEVZUAT
 - C- AVRUPA BİRLİĞİ'NDE MUHAFAZA ÇEŞİTLERİ- AMATÖR ÇEŞİTLERİN KAYIT ALTINA ALINMASI , TİCARETİ VE MUHAFAZA KARIŞIMLARI
- III- KONU İLE İLGİLİ BİR DAVA: KOKOPELLİ DAVASI
- IV- TÜRKİYE'DE 'YEREL ÇEŞİTLER/KÖY ÇEŞİTLERİ'
 - A- TERMİNOLOJİ
 - B- MEVZUAT
 - C- TÜRKİYE'DE 'YEREL ÇEŞİTLER/KÖY ÇEŞİTLERİ'NİN KAYIT ALTINA ALINMASI VE TİCARETİ

SONUÇ

KAYNAKLAR

GİRİŞ

AB, 1960 lı yıllarda *tarla bitkileri, patates*. Sebze ve yem bitkileri konusunda AB nin temel sektör Direktifleri olarak anılan 66/402 (tarla), 66/403 (patates), 66/401 (yem bitkileri) ve 70/458 (sebze) Direktiflerini ve kayıt altına alma ile ilgili 70/457 (halen 2002/53) sayılı Direktifini çıkarmıştır.

Fakat zamanla AB nin bu sektör mevzuatının, Türkçede **yerel çeşitler/köy çeşitleri** diye anılan bitki grubunu kapsamadığı görülmüştür. Bu durum:

- Genetik erozyon tehdidi altında bulunup; tohumları *bölgesel şartlara doğal bir şekilde adaptasyon sağlamış (ya da geleneksel olarak yetişen) çeşitler ile yetiştiği bölgenin coğrafi şartlarına adaptasyon sağlamış bitki türlerinin klon ve popülasyon gruplarının ticaretinin yapılmasını imkânsız kılmıştır.*
- Bu imkânsızlık, ticaretin yapılabilmesi için Çeşit Listesine kaydedilme/tescil edilme sırasında aranan FYD ve tarla bitkilerinde aranan TDÖ nün, bu gruplarda tam anlamı ile gerçekleşmemesinden doğmuştur.

İşte bu yüzden AB; hem gen kaynaklarını **muhafaza altına** almak, hem de kendi yasal mevzuatında *muhafaza çeşidi, amatör çeşit, muhafaza karışımı* terimleri ile adlandırdığı bu üç bitki grubunun **ticaretini belirli kurallar çerçevesinde düzenlemek üzere**, temel sektör Direktiflerindeki **ana kurallardan ayrılan ve istisnalar içeren** üç yeni Direktifi (2008/62, 2009/145, 2010/60) sırasıyla 2008,2009 ve 2010 yıllarında vazetmiştir.

Yukarda anılan Direktiflerin incelendiği bu makalede önce, AB ve mevzuatı hakkında kısa bir bilgi verilmiş, daha sonra bu üç Direktifte konunun düzenlenme şekli, kullanılan özel terminoloji de irdelenmek üzere açıklanmıştır.

Makalenin ikinci bölümünde, aynı yapısal yaklaşımla Ülkemizdeki mevzuatın durumu incelenmiş ve hukukî bir değerlendirme yapılmıştır.

I- AVRUPA BİRLİĞİ

Avrupa Birliği (AB) 28 Avrupa ülkesinden oluşmaktadır.

1951 ve 1958 yıllarında tamamen *ekonomik* amaçlarla şekillenen Avrupa’da bir *birlik* oluşturma fikri zamanla; üye devletler arasında *mal, kişi, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımı* konusundaki ortak politikalarla gelişmiş, bu ortak politikalara *adli ve siyasi konularda işbirliği politikaları* eklenmiş ve nihayet, belirli şartları gerçekleştiren ülkeler arasında *ortak para (Euro) politikasının* da ilâvesi ile ortaya *adli, siyasi ve ekonomik* bir birlik çıkmıştır.

Tarım politikası, bu politikaya konu olan malların *serbest dolaşımı* hedefini sağlamak bağlamında, AB’nin önemli ortak politikalarından biridir. Bir konunun AB düzeyinde *ortak* politika olması, o konu hakkında üye devletlerin serbestçe yasa çıkarma ve idarî tasarrufta bulunma yetkisini- *istisnai haller dışında*- ortadan kaldırmaktadır. Bunun sonucunda, örneğin bu makale konusu çerçevesinde, *Tarım Politikası* ile ilgili bir mevzuat; üye devlet parlamentolarında değil, AB nin mevzuat vaz’etme yetkisi olan organlarında hazırlanmakta ve yasalaşmaktadır¹.

Üye devletler bu mevzuatı uygulamak zorunda olup; hiç veya gereği gibi uygulamama halinde, ilgili üye devlet aleyhine AB Adalet Divanında, *AB Hukukunu ihlâl davası* açılmakta, ya da üye devlette AB mevzuatının uygulanması sırasında bu mevzuatın yorumlanması ya da geçerliliği hakkında bir tereddüt doğarsa; ulusal hâkim kendisi yorum yapamamakta, AB mevzuatının nasıl anlaşılması/yorumlanması gerektiğini, ya da geçerli olup olmadığı hakkında *Ön Karar* yoluyla AB Adalet Divanından² görüş sormaktadır.

AB Tarım politikası içinde yer alan bu makalenin konusu ile ilgili AB *mevzuat türleri* ise; *Tüzük, Direktif* (Yönerge) ve *Karar* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir benzetme yapmak gerekirse bir *AB Konsey Tüzüğü*, tıpkı bir *kanun* gibi etki yapmakta ve üye devletler, bu tüzüğü, kendi *parlamentolarından çıkmış gibi aynen* uygulamaktadırlar. *AB Direktifleri* de keza, üye devletleri *içeriği itibarıyla* bağlayan; üye devletlerin bu içeriği değiştirmeden, kendi kanun, tüzük veya yönetmeliklerine aktararak uygulamak durumunda oldukları bir mevzuat türüdür.

AB ye üye olmak için imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde, Türkiye gibi hukuken ‘*üye aday*’ statüsünde olan devletlerden beklenen ‘*mevzuat uyumu*’ yükümlülüğü *öncelikle*; ilgili konuda yukarıda bahsedilen türlerde çıkarılan AB mevzuatına uyumlu hükümler içeren ‘*ulusal mevzuat hazırlama ve uygulama*’ yükümlülüğünü ifade etmektedir.

II- AVRUPA BİRLİĞİ’NDE MUHAFAZA ÇEŞİTLERİ- AMATÖR ÇEŞİTLER, MUHAFAZA KARIŞIMLARI

A- TERMİNOLOJİ

Ülkemizde yayımlanan makalelerde ve ulusal raporlarda geçen *yerel çeşit* ile **mülga 308 sayılı Kanunda** geçen *köy çeşidi* terimlerinin ilgili olduğu konsept, Avrupa Birliğinde üç terim altında ifade edilmektedir.

-*Muhafaza Çeşitleri*³

-*Amatör Çeşitler*⁴

-*Muhafaza Karışımları*⁵

¹ Bu organlar *Komasyon, Konsey* ve *Avrupa Parlamentosu*’dur.

² AB Kurucu Anlaşması bu yönetime *Ön Karar* (=Preliminary Ruling) usulü adını vermiştir. Aşağıda yerel çeşitlerle ilgili olarak özetlenecek olan *Kokopelli* davasında Fransız Mahkemesi, AB Adalet Divanından, ilgili AB yerel çeşit mevzuatının yorumunu ve geçerliliğini bu yöntemle istemiştir.

³ Conservation Varieties

⁴ Amateur Varieties

1- Muhafaza Çeşitleri- Conservation Varieties

Avrupa Birliğinde *Muhafaza Çeşidi*: **sebzeler** söz konusu olduğunda; genetik erozyon tehdidi altında bulunup; belirli bir coğrafi bölgede *geleneksel olarak yetişen çeşitler ile yetiştiği bölgenin coğrafi şartlarına adaptasyon sağlamış bitki türlerinin klon ve popülasyon gruplarını* ifade etmektedir.

Keza *tarla bitkilerinde Muhafaza Çeşidi*: genetik erozyon tehdidi altında bulunup; tohumları *bölgesel şartlara doğal bir şekilde adaptasyon sağlamış çeşitler ile yetiştiği bölgenin coğrafi şartlarına adaptasyon sağlamış bitki türlerinin klon ve popülasyon gruplarını* ifade etmektedir.

Muhafaza Çeşidi terimi ilk kez 1998 yılında çıkarılan bir Direktif⁶ ile gündeme gelmiştir. Bu Direktifin 6(17) ve 7(37) maddelerinde⁷ ve daha sonra 2008 yılında çıkarılan bir başka Direktifin⁸ 1/1- a ve 3. maddelerinde⁹ **muhafaza çeşidi** bir üst terim olarak kabul edilmiş ve bu Direktiflerde bir çeşidin **muhafaza çeşidi** sayılabilmesi için aşağıdaki şartlar öngörülmüştür:

- a- Genetik erozyon tehdidi altında olan ve belirli alan/bölgelerde *geleneksel olarak yetişen yerel çeşitler/köy çeşitleri (= landraces)* ve **çeşitler**¹⁰ (SebzeDirektifi)
- b- Genetik erozyon tehdidi altında olan ve *bölgesel şartlara doğal bir şekilde adaptasyon sağlamış yerel çeşitler/köy çeşitleri (= landraces)* ve **çeşitler**¹¹.(Tarla Bitkileri Direktifi)

Bu maddelerde geçen '**landrace**' kelimesi Türkçeye '**yerel çeşit/köy çeşidi**' olarak tercüme edilmiş ise de; burada murad edilenin teknik anlamda bir '**çeşit**' olmadığını vurgulamakta yarar bulunmaktadır. Zira bu konu ile ilgili tüm Direktiflerin ' tanımlar' maddesinde **landrace**¹²; *yetiştirildiği bölgenin coğrafi şartlarına adaptasyon sağlamış bitki türlerinin klon ve popülasyon grupları* olarak tanımlanmıştır¹³.

Diğer taraftan *landrace* kelimesinin Türkçeye çevirisi konusunda Dr. Mehmet UYANIK'ın *Açıklamalı Tohumculuk Terimleri Sözlüğünde* '**landrace**'¹⁴ tanımı yapılırken;

⁵ Fodder plant seed mixtures intended for use in the preservation of the natural environment

⁶ COUNCIL DIRECTIVE 98/95/EC ;(Bu Direktif; sebze, hububat vs gibi sektör Direktifleri ile Ortak Kataloğa tescilli düzenleyen Direktifte değişiklik yapan bir mevzuattır.)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31998L0095&from=en> (erişim tarihi 29.02.2016)

⁷ (a) ..**landraces** and **varieties** which have been *traditionally grown* in particular localities and regions and threatened by genetic erosion.'

⁸ COMMISSION DIRECTIVE 2008/62/EC (Bu Direktif, patates ve tarla bitkileri ile ilgili muhafaza çeşitleri hakkındadır.) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:162:0013:0019:EN:PDF> (Erişim tarihi 29.02.2016)

⁹ (a)..... **landraces** and **varieties** which are *naturally adapted* to the local and regional conditions and threatened by genetic erosion.'

¹⁰ **Sebzelerle** ilgili 37 (a) maddesinin Yazar tarafından yapılmış tercümesidir.

¹¹ **Tarla bitkileri** ile ilgili 1(1) a maddesinin Yazar tarafından yapılmış tercümesidir.

¹² Bkz. Aşağıda ayrıca sayılacak ilgili Direktiflerin tanımlar maddesi: '**landrace**' means **a set of populations or clones of a plant species which are naturally adapted to the environmental conditions of their region**'

¹³ Landrace kelimesinin ekolojik, ekonomik, tarihi ve kültürel bakış açılarından yapılmış farklı doktrin tanımları için bkz. BOCCIR, Seed Legislation and Agrobiodiversity:Conservation Varieties, Journal of Agriculture and Environment Development, 103 (1/2), s. 36. Ayrıca VILLA T.C.C, MAXTED N, SCHOLTEN M, FORD-Lloyd B, Defining And Identifying Crop Landraces, Plant Genetics Resources: Characterization And Utilization (2005), s. 373-384.

¹⁴ Bkz. UYANIK, Mehmet; *Açıklamalı Tohumculuk Terimleri Sözlüğü*, '**Landrace= Köy Çeşidi**: Modern bitki ıslahı çalışmalarının başlamasından önceki dönemlerde çiftçiler tarafından-*nesiller boyunca yerel şartlarda sürdürülen seleksiyonlar sonucunda*- ıslah edilmiş/geliştirilmiş olan ve esas itibarıyla; heterojen genotip karışımlarından oluşan bir bitki popülasyonu.(Her birisi yerel bir isimle anılan ve yerel yetiştirme şartlarına çok

'*köy çeşidi*' terimi, muadil=eşdeğer terim olarak tercih edilmiştir. Bu konunun uzmanlarından TAN da tanım yaparken ' ; '*Geleneksel yöntemler kullanılarak çiftçiler tarafından ıslah edilmiş ve doğal seleksiyonun da etkisiyle bir yöreye uyum sağlamış olan kültür bitkisi çeşitleri, yerel çeşit, köy çeşidi ya da köy popülasyonu* olarak adlandırılır.'¹⁵ şeklinde tanım yapmıştır.

Görüldüğü üzere 'Muhafaza Çeşitlerinin= Conservation Varieties' en önemli özelliği; belirli bir coğrafi bölgede geleneksel olarak yetişmek ya da o bölgenin coğrafi şartlarına doğal bir şekilde adapte olmak ve her hâlükârda genetik erozyon tehdidi altında bulunmaktır.

Tanımda geçen *coğrafi- menşe bölgenin* vurgulanmasının hikmeti; Direktifin sonraki maddelerinde getirilen *üretim ve pazarlama sınırlandırmalarının* ve *idamenin (=maintenance)* yine o *menşe bölge* ile ilişkilendirilerek yapılmasında ortaya çıkmaktadır.

Direktiflerin hukukî yazım şekli itibarıyla Avrupa Birliğinde "*muhafaza çeşidi*", aşağıda izah edilecek olan "*amatör çeşitleri*" hukuken kapsamamaktadır.

2- Amatör Çeşitler- Amateur Varieties

Amatör Çeşit; ticarî üretim bakımından kayda değer bir malî anlam ifade etmemekle birlikte, *belirli şartlar altında yetiştirilmek üzere geliştirilmiş sebze çeşitleridir*. Örneğin, profesyonel olmayan kişilerin yaptığı hobby bahçeciliği için geliştirilen çeşitler bu gruba girmektedir.

Yukarıda ifade edilen *Muhafaza Çeşitleri*; sebze, patates, tarla ve yem bitkilerini kapsarken, **Amatör Çeşitlere** sadece **sebze** konu olabilmektedir.

Amatör Çeşit tarifi yapılırken; 1998 ve 2009 yılında çıkarılan ilgili sebze Direktiflerinde¹⁶ "...varieties with no intrinsic value for commercial crop production but developed for growing under particular conditions.. = ticarî üretim bakımından kayda değer bir malî anlam ifade etmemekle birlikte, *belirli şartlar altında yetiştirilmek üzere geliştirilmiş çeşitler*" şeklinde bir tanım yapılmış, ama Direktiflerin hiçbir maddesinde "*Amatör Çeşit*" terimi kullanılmamıştır.

AB mevzuatı bu çeşitleri kısaca; "*belirli şartlar altında yetiştirilmek üzere geliştirilmiş çeşitler*" şeklinde kullanılmaktadır. Fransızlar, bu konudaki Direktifleri kendi iç hukuklarına aktarıırken, bu uzun tanımlama yerine '*Amatör Çeşit*' terimini tercih etmişler ve kısa olduğu için bu terim doktrinde de yaygın biçimde benimsenmiştir¹⁷. Bu grup için, bu makalede de aynı terim kullanılacaktır.

3- Muhafaza Karışımları- Fodder plant seed mixtures intended for use in the preservation of the natural environment

Bu terim, "Doğal Çevrenin Korunmasında Kullanılmak Amacıyla Hazırlanan Yem Bitkisi Tohum Karışımlarının Pazarlanması/Ticareti Hakkında İstisnalar İçeren 2010/60 sayılı Direktif"te¹⁸ kullanılmıştır.

2010/60 sayılı Direktif; Çayır-Mera bitki dokusunu zenginleştirecek ve bu alanlardaki **doğal çevrenin korunmasını/muhafazasını sağlayacak yem bitkisi tohum karışımlarının** (= yem bitkisi *muhafaza karışımlarının*) tâbi olacağı kuralları düzenlemekte olup, doktrinde bu tohum karışımlarından *muhafaza karışımları* olarak söz edilmektedir.

iyi adapte olmuş durumdaki bu popülasyonlar, köken itibarıyla- *doğrudan doğruya*- yabani popülasyonlardan gelmektedir. Keza Farmer Variety, Land Variety.' I. Cilt, s. 758, TSÜAB, Aralık 2014 Ankara.

¹⁵ **TAN, Ayfer**; TÜRKİYE GEÇİT BÖLGESİ GENETİK ÇEŞİTLİLİĞİNİN IN SITU (ÇİFTÇİ ŞARTLARINDA) MUHAFAZA OLANAKLARI, ANADOLU, J. of AARI 19 (1) 2009, 1 – 13 MARA, s.2.

¹⁶ **COUNCIL DIRECTIVE 98/95/EC, Madde 7(37/b)** ve **COMMISSION DIRECTIVE 2009/145/EC Madde 1.1(b), 21,22** "... varieties with no intrinsic value for commercial crop production but developed for growing under particular conditions..."

¹⁷ bkz. **BOCCI R**, a.g.m. s.35. Fransızlar bir ulusal Tüzük ile sırf bu çeşitler için, özel bir katalog oluşturmuştur.

¹⁸ **COMMISSION DIRECTIVE 2010/60/EU of 30 August 2010 on providing for certain derogations for marketing of fodder plant seed mixtures intended for use in the preservation of the natural environment**

B- AVRUPA BİRLİĞİNİN İLGİLİ MEVZUATI

AB'nin *Muhafaza Çeşitleri, Amatör Çeşitler* ve *Muhafaza Karışımları* konusunda 3 ayrı Direktifi bulunmaktadır. Bunlar düzenlendiği yıllar itibariyle aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1-Tarla Bitkileri ve Patates türlerinin Muhafaza Çeşitlerinin Kayıt Altına Alınması ve Tohumlarının Pazarlanması/Ticareti Hakkında İstisnalar İçeren **2008/62 sayılı Direktif**,

2- Sebze Muhafaza Çeşitlerinin ve Amatör Çeşitlerinin Kayıt Altına Alınması ve Tohumlarının Pazarlanması/Ticareti Hakkında İstisnalar İçeren **2009/145 sayılı Direktif** ve nihayet,

3- Doğal Çevrenin Korunmasında Kullanılmak Amacıyla Hazırlanan Yem Bitkisi Karışımlarının Pazarlanması/Ticareti Hakkında İstisnalar İçeren **2010/60 sayılı Direktif** tir.

Bilindiği üzere *tarla bitkileri, patates, yem bitkileri* ve sebze konusunda AB nin **temel sektör Direktifleri**; 66/402 (tarla), 66/403 (patates), 66/401 (yem bitkileri) ve 70/458 (sebze) Direktifleridir. Çeşitlerin Ortak Kataloğa kaydı konusundaki genel AB Direktifi ise 70/457 (halen 2002/53) sayılı Direktiftir.¹⁹

Acaba 1960 lı yıllarda düzenlenen bu temel sektör Direktiflerinde yer almayan *Muhafaza Çeşitlerinin*, ayrı mevzuat başlıkları altında, *temel Direktiflere istisnalar getiren* hükümlerle düzenlenmesinin nedeni ne idi?

Bu sorunun cevabını iki ana grupta değerlendirmekte yarar bulunmaktadır. Bunlardan *ilki*, AB nin 90 lı yıllarda taraf olduğu gen kaynaklarının muhafazası ile ilgili uluslararası sözleşmeler, *ikincisi* ise; tüm bu muhafaza tedbirlerinin arkasında yatan tarım politikası ve muhafaza çeşitlerinin ticareti ile ilgili kural koyma ihtiyacıdır.

Bu iki neden aşağıda ayrıntılı olarak irdelenmektedir.

1- ABnin *Muhafaza Çeşitlerini* Ayrı Bir Hukukî Düzenlemeye Bağlamasının Arkasındaki *Birincil Neden*: Uluslararası Sözleşmelerden Doğan Yükümlülükler

a- *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi = Convention on Biological Diversity* (CBD)

AB açısından, *Muhafaza Çeşidi* ve *Amatör Çeşitlerin* hukuken düzenlenmesi ihtiyacı; AB nin *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini = Convention on Biological Diversity* (CBD) onayladığı 1993 yılından sonra belirginleşmiştir.²⁰ Bu Sözleşme; **gen kaynaklarının derlenmesi, niteliklerinin belirlenmesi**, bunlardan yararlanma/değerlendirme ve bunların *muhafazası* konusunda belirli ilkeler saptayan ve taraf devletlere yükümlülükler getiren bir sözleşmedir.

¹⁹ Bu Direktiflerin bir kısmı zaman içinde değişikliğe uğramış olup bugün itibariyle yeni numaraları **COUNCIL DIRECTIVE 2002/56/EC** of 13 June 2002 **on the marketing of seed potatoes**, **COUNCIL DIRECTIVE 2008/72/EC** of 15 July 2008 **on the marketing of vegetable propagating and planting material, other than seed**, **COUNCIL DIRECTIVE 2002/55/EC** of 13 June 2002 **on the marketing of vegetable seed** şeklindedir. Diğer taraftan **kayıt** konusundaki yenilenmiş Direktif ise; '**COUNCIL DIRECTIVE 2002/53/EC** of 13 June 2002 **on the common catalogue of varieties of agricultural plant species**' dir.

http://ec.europa.eu/food/plant/plant_propagation_material/legislation/specific_legislation/index_en.htm

²⁰ Türkiye de *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini* 14.02.1997 tarihinde onaylamıştır. Bkz. CBD web sayfası; <https://www.cbd.int/information/parties.shtml>

CBD den doğan bu yükümlülükleri yerine getirmek isteyen AB, 1994 yılında çıkardığı **1467/94 sayılı Konsey Tüzüğü**²¹ ile biyolojik ve genetik çeşitliliğin muhafazası için alınması gereken *tedbirleri* vurgulamış ve bir *Eylem Plâni* önermiştir. (Bu **Tüzük**, hem bitki hem de hayvan gen kaynaklarının muhafazasını kapsamakta olup, bu makalede sadece bitki gen kaynaklarının makale konusu ile ilgili olan; tarla bitkileri, yağlı bitkiler ve sebze tekabül eden hükümleri üzerinde durulmuştur.)

Tüzüğün öngördüğü *tedbirler* arasında; bitki gen kaynaklarının *derlenmesi/toplanması, özelliklerinin belirlenmesi, muhafaza/ koruma* ve nihayet *değerlendirme/yararlanma* bulunmaktadır. Tüzük ayrıca, bu *tedbirlerin* icrası için üye devletler arasında **bir bilgi değişimi mekanizmasının** kurulmasını öngörmüştür. Anılan tedbirlerin nasıl icra edileceğine ilişkin *Eylem Plâni* toplam 21 proje ve 20 milyon Euro tutarındaki bütçe ile 2005 yılında tamamlanmış, ancak **AB** eksik kalan hususlar için aynı konuda 2004 yılında yeni bir **Tüzük**²² çıkararak 12 si *bitki gen kaynaklarının muhafazası* ile ilgili 8.9 milyon Euro tutarındaki 17 projeyi daha hayata geçirmiştir²³.

Bu projelerin en önemli çıktılarında biri; Avrupa'da *ex situ* olarak muhafaza altına alınan gen kaynakları için **web tabanlı bir envanter**²⁴ hazırlanmış olmasıdır. Ayrıca *in situ* muhafaza envanterleri²⁵ açısından ise benzer bir çalışmanın ilk adımları atılmıştır.

b- Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşması= The International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) girişimi ile 29 Haziran 2004 tarihinde yürürlüğe giren bu Antlaşmanın²⁶ amacı da “.....gıda ve tarım için **bitki gen kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir bir biçimde kullanılması** ve sürdürülebilir tarım ve gıda güvenliği için Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ile uyumlu olarak **bu gen kaynaklarının kullanımından elde edilen faydaların adil ve eşit bir şekilde paylaşımının sağlanmasıdır**.”

Bu nedenle bu Antlaşma, daha geniş kapsamlı olan *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi* ile yakından bağlantılı olup; AB de bu Antlaşmaya 2004 yılında taraf olmuştur.

²¹ COUNCIL REGULATION (EC) No 1467/94 of 20 June 1994: on the conservation, characterization, collection and utilization of genetic resources in agriculture; <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994R1467&from=EN> (Erişim tarihi 02.03.2016)

²² COUNCIL REGULATION (EC) No 870/2004 of 24 April 2004; establishing a Community programme on the conservation, characterisation, collection and utilisation of genetic resources in agriculture and repealing Regulation (EC) No 1467/94, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004R0870&from=en> (Erişim Tarihi 02.03.2016)

²³ 2013 Yılında tamamlanan bu projelerin **Değerlendirme Raporu** için bkz. European Commission Staff Working Document, **Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the Economic and Social Committee ‘Agricultural Genetic Resources - from conservation to sustainable use.’**

{COM(2013) 838 final} 28.III. 2013, SWD (2013) 486 Final.

²⁴ Bkz. Bunlardan Avrupa çapında *ex situ* muhafaza edilen gen kaynakları ile ilgili *web veri tabanı* için bkz. EURISCO; [http://eurisco.ipk-gatersleben.de/apex/f?p=103:2:::;](http://eurisco.ipk-gatersleben.de/apex/f?p=103:2:::) EURISCO veri tabanı, başlangıç olarak 1980 yılında kurulan **Bitki Gen Kaynakları Avrupa İş Birliği Programı (ECPGR)** kapsamında geliştirilmiş olup, oluşturulmasında **AB** nin yukarıda sözü edilen projelerinden gelen mâli katkılar önemli rol oynamıştır. **Türkiye de Bitki Gen Kaynakları Avrupa İş Birliği Programı (ECPGR)** faaliyetlerine katılmakta olup, resmî bağlantı noktası olarak EGE TARIMSAL gösterilmiştir, bkz. <http://www.ecpgr.org>.

²⁵ *In situ* muhafaza projeleri için bkz. The European Cooperative Programme for Plant Genetic Resources (ECPGR); <http://www.ecpgr.cgiar.org/about-ecpgr/overview/> ;

MAGGIONI L, ENGELS J. 2014. Pan European Networks: Science & Technology 10: s. 285-297.

²⁶ Sözleşme ile ilgili web sayfası için bkz. <http://www.planttreaty.org/content/texts-treaty-official-versions>

Türkiye'nin de taraf olduğu²⁷ bu Antlaşma; gerek gıda ve tarım için derlenip muhafaza edilen bitki genetik kaynaklarına erişimi kolaylaştırmak, gerek bu kaynakların kullanımından doğan faydaların eşit ve âdil bir biçimde paylaşımı için verimli, etkili ve şeffaf çok **tarafli bir sistem**(=*Multilateral System*)²⁸ kurmuştur.

2- AB'nin, *Muhafaza Çeşitlerini* Ayrı Bir Hukukî Düzenlemeye Bağlamasının Arkasındaki Tarım Politikası ve Muhafaza Çeşitlerinin Ticaretini İlgilendiren *Özel Nedenler*

AB, 1993 ve 2004 yılında taraf olduğu gen kaynaklarının muhafazası ile ilgili bu uluslararası sözleşmelerin gereğini yerine getirmek üzere, *Muhafaza Çeşitlerini* üç ayrı mevzuat başlığı altında düzenlerken; bu düzenlemelerin birincil nedeni olarak gen kaynaklarının *in situ* muhafazası ve sürdürülebilir kullanımının sağlanmasından bahsetse de Tarım Politikası ile ilgili asıl nedenin, tohum üretimi ve ticareti olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bu özel neden uygulamada çok daha pratik sonuçlar sağlayacak niteliktedir. Zira, bu mevzuattan önce AB nin Tohum Sektör Mevzuatı, yukarıda da belirtildiği üzere, *muhafaza çeşitlerini* kapsamadığı için;

- *Landrace* tanımına giren genetik erozyon tehdidi altında bulunup; tohumları bölgesel şartlara doğal bir şekilde adaptasyon sağlamış (ya da geleneksel olarak yetişen) **çeşitler** ile yetiştiği bölgenin coğrafi şartlarına adaptasyon sağlamış bitki türlerinin **klon ve popülasyon gruplarının ticaretinin yapılması imkânsız idi.**
- **Çünkü** ticaretin yapılabilmesi için Çeşit Listesine kaydedilme/tescil edilme sırasında aranan FYD ve tarla bitkilerinde aranan TDÖ, bu gruplarda tam anlamı ile gerçekleşmiyordu²⁹.

İşte bu yüzden AB; hem gen kaynaklarını muhafaza altına almak, hem de *muhafaza çeşitlerinin* ticaretini belirli kurallar çerçevesinde düzenlemek üzere, temel sektör Direktiflerindeki ana kurallardan ayrılan istisnalar içeren bu üç Direktifi vazetmiştir.

C- AVRUPA BİRLİĞİ'NDE MUHAFAZA ÇEŞİTLERİ- AMATÖR ÇEŞİTLERİN KAYIT ALTINA ALINMASI - TİCARETİ İLE MUHAFAZA KARIŞIMLARI HAKKINDAKİ ÖZEL HÜKÜMLER

1-*Tarla Bitkileri ve Patates türlerinin Muhafaza Çeşitlerinin Kayıt Altına Alınması ve Tohumlarının Pazarlanması/Ticareti Hakkında İstisnalar İçeren 2008/62 sayılı Direktif,*

- Bu Direktif, bir çeşidin tescili ve pazarlanabilmesi için 66/401, 66/402, 2002/54, 2002/56 ve 2002/57 sayılı Direktiflerde getirilen temel kuralların muhafaza çeşitleri bakımından istisnalarını içermektedir.
- Tanımlar maddesinde; *in situ* muhafaza, genetik erozyon ve *landrace* tanımları özel olarak yapılmıştır.

²⁷ Türkiye Cumhuriyeti adına 4 Kasım 2002 tarihinde imzalanan ve 28/10/2005 tarihli ve 5414 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan bu Antlaşmanın **onaylanması**; Bakanlar Kurulu'nca **17/7/2006** tarihinde kararlaştırılmış, Antlaşma **8.08.2006** **günlü Resmî Gazetede** yayımlanmıştır. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/08/20060808-4.htm> Bu Antlaşmanın ülkemizdeki bağlantı noktası **TAGEM**'dir.

²⁸ Sistemle ilgili bilgi için bkz. FAO Bilgilendirme Dokümanı s. 22 ve devamı. <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/011/i0510e/i0510e.pdf>

²⁹ **SPATORA, G- NEGRI.V; Genetic Resources and Crop Evolution**, An International Journal, Springer, December 2013, Vol. 60, Issue 8, s. 2421-2430.

- Bu çeşitler, bitki gen kaynağının muhafazası bakımından önem taşımak kaydı ile³⁰ ticaretinin yapılabilmesi için Ortak Kataloğa (üye devletler söz konusu olduğunda ise; milli çeşit listesine) muhakkak kaydedilmektedir. Ancak bu tescil, kataloğun ‘ Muhafaza Çeşitleri’ kısmına yapılmaktadır.
- Diğer taraftan her bir üye devlet Farklılık ve Durulmuşluk bakımından CPVO ve UPOV un **sadece** teknik soru anketlerini gözetirken, Yeknesaklık bakımından **tip dışlarında; %10 luk bir popülasyon standardı ve en az % 90 lık bir kabul edilebilirlik olasılığını** gözetmek durumundadırlar.³¹
- Bir diğer istisna **resmî deneme yapılmaması** ile ilgilidir. **Ancak** bunun için, *Direktifin 5. Maddesinde* sayılan bilgilerin muhakkak ibraz edilmesi ve bunların yeterli görülmesi gerekmektedir.
- Konvansiyonel çeşitlerde sinonim isimlendirmeye izin verilmezken, muhafaza çeşitlerinde bu mümkündür.³²
- Bu çeşitlerin idamesinin, coğrafi olarak kendi menşe/köken bölgelerinde yapılma zorunluluğu vardır.³³
- 2008/62 sayılı Direktifin **10.Madde** sinin 2,3 ve 4. Paragraflarındaki şartlar yerine getirilmek kaydı ile konvansiyonel **Direktiflerin bazı sertifikasyon standartları aranmamaktadır. (Çeltikle ilgili muhafaza çeşitleri açısından özel hükümler getirilmiştir.)**
- Bir diğer önemli kural *muhafaza çeşidinin* muhakkak **kendi menşe bölgesinde üretilmesi zorunluluğudur.**
- Muhafaza çeşitlerinin pazara sunumu/ticareti ile ilgili iki önemli sınırlama bulunmaktadır. Bunlardan ilki coğrafi bir sınırlama olup; *muhafaza çeşidinin ticareti ancak kendi menşe bölgesinde* yapılabilir³⁴. İkinci kısıtlama ise miktar kısıtlaması ile ilgili olup; muhafaza çeşidinin pazarlanan tohum miktarı, ilgili olduğu türün tohum miktarının %0.5ini aşmamak zorundadır³⁵. Diğer taraftan üretici; nerede ve ne büyüklükte bir alanda üretim yapacağını da, üretim döneminden önce Devlete bildirmek zorundadır³⁶.
- Paketleme ve etiketleme konusunda da bu çeşitlere özgü özel kurallar getirilmiştir³⁷.

2- **Sebze Muhafaza Çeşitlerinin ve Amatör Çeşitlerinin** Kayıt Altına Alınması ve Tohumlarının Pazarlanması/Ticareti Hakkında İstisnalar İçeren **2009/145 sayılı Direktif:**

Sebze ile ilgili bu Direktifin hükümleri de yukarıda tarla bitkileri ve patatesle ilgili Direktif hükümlerine paralellik arz ettiğinden burada tekrar edilmemiştir. Ancak pazarlama aşamasındaki miktar kısıtlaması konusunda; Direktif sonuna konan iki EK de sayılan türlerle ilgili *muhafaza çeşidi* ve *amatör çeşit* açısından, farklı bir yöntem tercih edildiği görülmektedir. Bu EK lerin I numaralı olanında **AB Üyesi bir Devlet açısından maksimum arazi büyüklüğü**; örneğin soğan ve şalgam için 10 hektar, kabak için 20 hektar mısır için 10 hektar olarak belirlenmiştir³⁸. Diğer taraftan pazara sürülecek *paketlerin maksimum ağırlığını*

³⁰ 2008/62 sayılı Direktif; **Madde 3** ve **4/1**

³¹ 2008/62 sayılı Direktif; **Madde 4 /2**

³² 2008/62 sayılı Direktif; **Madde 7**

³³ 2008/62 sayılı Direktif; **Madde 9**

³⁴ 2008/62 sayılı Direktif; **Madde 13/1.** Ancak bazı koşullarla bu alanın dışına çıkılabilmektedir.

³⁵ Bu oranın hektar bağlantısı ile ilgili ayrıntıları için bkz. **2008/62 sayılı Direktif; Madde 14.**

³⁶ 2008/62 sayılı Direktif; **Madde 15.**

³⁷ 2008/62 sayılı Direktif; **Madde 17** ve **18.**

³⁸ 2009/145 sayılı Direktif **EK I**

vurgulayan II numaralı Ekte; ıspanak ve mısır tohumu için 250 gr., biber ve domates tohumu için 5 gr., havuç, sarımsak, marul ve pırasa tohumu için 25 gr.dır³⁹.

3- Doğal Çevrenin Korunmasında Kullanılmak Amacıyla Hazırlanan Yem Bitkisi Tohum Karışımlarının Pazarlanması/Ticareti Hakkında İstisnalar İçeren 2010/60 sayılı Direktif tir.

Bu Direktifin amacı; 1992 yılında çıkarılan 92/93 sayılı doğal habitatın korunması Direktifinin⁴⁰ amacı ile paralellik arz-etmektedir. Çayır-Mera bitki dokusunun zenginleşmesi, orada var olan bitki gen kaynaklarının muhafazası ve sürdürülebilirliğinin sağlanması bu Direktifin aslı amacıdır.

2010/60 sayılı Direktifin Çayır-Mera bitki dokusunu zenginleştirecek ve bu alanlardaki doğal çevrenin korunmasını sağlayacak yem bitkisi tohum karışımlarının (= yem bitkisi *muhafaza karışımlarının*) tâbi olacağı kuralları; yem bitkileri ile ilgili 66/401 sayılı ana Direktifteki kurallardan ayrılmakta, ona istisna hükümleri getirmektedir. Bu Direktif, terminoloji olarak diğer iki Direktiften farklı, yeni bir terim de ortaya koymuştur: *Yem bitkisi tohumlarının muhafaza karışımları*.

Yem bitkisi muhafaza karışımlarını yukardaki, *muhafaza çeşidi* ve *amatör çeşitlerden* ayıran en önemli fark, bu tohumların elde edilmiş şekli ile ilgilidir. Bu tohumlar;

a- İlgili habitat (çayır mera) alanındaki karma halde bulunan çeşitli bitkilerin tohumlarının doğrudan karma bir şekilde hasat edilmesi, veya

b-İlgili habitat alanında her biri ayrı ayrı derlenen çeşitli türlerin/veya alt türlerin tohumlarının, yine o habitat alanı yakınında/çevresinde çoğaltıldıktan sonra karıştırılması ile elde edilmektedir⁴¹. Bu karışımların içinde, **2008/62 sayılı Direktif** kapsamındaki bir çeşidin tohumu yoksa, o zaman muhafaza çeşidi olarak tescil edilme zorunluluğu bulunmamaktadır⁴².

Ancak Direktif, bu tohum karışımlarının ticaretinin yapılabilmesi için aşağıdaki özel kuralları vazedmiştir:

-Direktif; **'a'** ve **'b'** hallerinde vurgulanan bu *hasat etme* ve *çoğaltma* işlemlerinin, Tarım Bakanlıklarından izin alınarak yapılmasını, yukardaki **'b'** halinde sözü edilen karışımlar açısından ise; çimlenmeyi gözetmek üzere, bazı test ve denetimlerin yapılmasını öngörmüştür⁴³.

-Bu şekilde hazırlanan karışımların etiket ve ambalajları ile ilgili özel kurallar vazedilmiştir⁴⁴. *Yem bitkisi tohumlarının muhafaza karışımları* pazarlanırken, ilgili olduğu coğrafi bölgelerin belirtilmesi bir zorunluluk olarak vurgulanmıştır. Satışta miktar kısıtlaması getirilmiş ve *yem bitkisi muhafaza karışımlarının*; ülkede piyasaya sürülen diğer yem bitkileri tohum karışımlarının toplam miktarının %5 ini aşamayacağı ifade edilmiştir⁴⁵.

III- KONU İLE İLGİLİ BİR DAVA: KOKOPELLİ DAVASI

Yem bitkisi muhafaza karışımlarının niteliğinden kaynaklanan 'muhafaza listesine tescil/kayıt gerektirmeme' hali bir tarafa bırakılacak olursa; yukardaki **AB** düzenlemeleri göstermektedir ki; muhafaza çeşitleri de prensip olarak milli listenin 'muhafaza çeşitleri' bölümüne kaydedilerek ticarete girebilmektedir.

³⁹ 2009/145 sayılı Direktif **EK II**

⁴⁰ **COUNCIL DIRECTIVE 92 /43 /EEC** of 21 May 1992 **on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora**

⁴¹ **2010/60 sayılı Direktif; Madde 1/c ve d bentleri.**

⁴² **2008/62 sayılı Direktif; Madde 2/3**

⁴³ **2010/60 sayılı Direktif; Madde 5,6 ve 7.**

⁴⁴ **2010/60 sayılı Direktif; Madde 10 ve 11.**

⁴⁵ **2010/60 sayılı Direktif; Madde 8 ve 9.**

Bu çeşitler açısından her ne kadar amaç; genetik kaynakların korunması ve bu kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması olsa da, iş ticarete geldiğinde genel kural uygulanmakta ve 'listeye kayıt' *olmazsa olmaz* bir şart olarak belirmektedir. İşte 2012 yılında **AB Adalet Divanının** görüş bildirdiği **KOKOPELLİ** Davasını⁴⁶ bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

KOKOPELLİ, Fransa'da amatör çeşitleri dağıtan, satan dernek niteliğinde özel bir kuruluş olup yaklaşık 6000 üyesi bulunmaktadır. Dava konusu olayda; *Amatör Çeşitleri ilgili listede tescil ettirmeden* satan **KOKOPELLİ**'ye karşı, aynı türün *tescilli çeşitlerini* satan özel bir şirket olan **Graines Baumaux SAS**, *haksız rekabet* davası açarak 50 000 Euro *tazminat* talep etmişti. Fransız Mahkemesi **Baumaux**'ı haklı bulmuş ve **KOKOPELLİ**'nin tazminat ödemesine karar vermiştir.

Bunun üzerine **KOKOPELLİ**, alt derece mahkemesinin bu kararını bir üst mahkemede temyiz etmiş ve **temyiz talebinde**;

- Öncelikle **FAO** nun yukarda sözünü ettiğimiz *Gıda ve Tarım için Bitki Gen Kaynakları Uluslararası Antlaşmasına* özellikle atıfta bulunmuştur. **AB** nin de taraf olduğu bu Antlaşmanın; bitki gen kaynaklarının korunmasının altını çizdiğini, ayrıca yerel halka ve çiftçilere temin edilmek suretiyle bu kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanmasını, **AB** dahil tüm Sözleşme taraflarına bir yükümlülük olarak getirdiğini belirtmiştir.
- **KOKOPELLİ** daha sonra, **AB Kurucu Antlaşması** ve eklerinde bir *temel hak* olarak vurgulanan '*serbestçe bir ekonomik faaliyette bulunma*' özgürlüğüne değinerek; **AB** Sebze Direktifi olan **2002/55 sayılı Direktifin** 'tescil' ile ilgili hükümlerinin ve **AB Muhafaza Çeşitleri ve Amatör Çeşitlerle ilgili 2009/145 sayılı Direktifin** 'tescil' ile ilgili hükümlerinin, yukardaki *FAO Antlaşmasına* ve *serbestçe bir ekonomik faaliyette bulunma* temel hakkına engel oluşturduğunu belirterek, aslında bu Direktiflerin geçersiz kılınması/iptal edilmesi gereken Direktifler olduğunu vurgulamıştır.

Bu talepler üzerine **Fransız temyiz mahkemesi** (**AB** düzenlemelerinin yorumu ve geçerliliği konusunda karar verme yetkisi kendisine ait olmadığından); **AB Kurucu Antlaşmasının** temel haklarla ilgili prensipleri ve **AB** nin de taraf olduğu *FAO Antlaşmasının* ışığı altında, bu iki Direktifin geçerli olup olmadığına karşı, **AB Adalet Divanından** (preliminary ruling=*önkarar* yoluyla) görüş istemiştir.

AB Adalet Divanı; *atıf yapılan tüm uluslararası sözleşmeler ile geçersizliği öne sürülen muhafaza çeşitleri/amatör çeşitler hakkındaki Direktifi ve sektörel sebze Direktifini değerlendirmiş ve bu Direktiflerin geçerli olduğunu* (dolayısı ile ticaret için ulusal liste/ya da Ortak Kataloğa tescil zorunluluğunun yerinde olduğunu) **karar altına almıştır.**

Görüldüğü üzere gen kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı birinci amaç olsa da, bu amaca hizmet eden muhafaza çeşitlerinin tohumlarının ticarete konu olması gündeme geldiğinde; '*bu tohum çeşitlerinin de tescili*' diğer çeşitlerde olduğu gibidir.

IV - TÜRKİYE'DE YEREL ÇEŞİTLER/KÖY ÇEŞİTLERİ'

Ülkemiz, bitki örtüsünde bulunan türler bakımından zengin ülkeler arasındadır. Bu konuda verilen rakamların 1/3 ünün sırf Türkiye'ye özgü *endemik* tür olduğu belirtilmekte-

⁴⁶Case C-59/11; JUDGMENT OF THE COURT (Third Chamber) 12 Temmuz 2012.
<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=125002&doclang=EN> (Erişim Tarihi;2 Mart 2016)

dir⁴⁷. Hal böyle olunca bu zengin gen kaynaklarının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, ülkemiz açısından da önem arz etmektedir.

Türkiye, gen kaynaklarının muhafazası ve sürdürülebilir kullanımı ile doğrudan ilgili *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini* 14.02.1997 tarihinde onaylamış, FAO' nun *Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşmasına* 2006 yılında taraf olmuştur. Bu nedenle gen kaynaklarının muhafazası konusu ülkemiz açısından yeni bir konu değildir.

Nitekim bu doğrultuda ülkemizde ilki 1996, ikincisi 2010 yılında olmak üzere iki önemli ülke raporu hazırlanmış⁴⁸, başta *EGE Tarımsal Araştırma Enstitüsü* rol aldığı projeler olmak üzere pek çok proje gerçekleştirilmiştir. Ayrıca doktrinde, konu ile ilgili öğretim üyelerinin hazırladığı pek çok bilimsel makale de yer almaktadır.

A- TERMİNOLOJİ

Yukarda sözü edilen ülke raporları, projeler ve bilimsel makaleler incelendiğinde **yerel çeşit** tanımının şu şekilde yapıldığı gözlemlenmektedir; '*Geleneksel yöntemler kullanılarak çiftçiler tarafından ıslah edilmiş ve doğal seleksiyonun da etkisiyle bir yöreye uyum sağlamış olan kültür bitkisi çeşitleri, yerel çeşit, köy çeşidi ya da köy popülasyonu olarak adlandırılır.*'⁴⁹ **TAN**'ın bu tanımının **UYANIK**'ın '*Açıklamalı Tohumculuk Terimleri Sözlüğünde*' '*landrace*'⁵⁰ tanımı yaparken kullandığı '*köy çeşidi*'⁵¹ terimi ile paralel olduğu görülmektedir.

⁴⁷ **KARAGÖZ A, ZENCİRCİ N, TAN A, TASKIN T, KÖKSEL H, SÜREK M, TOKER C, ÖZBEK K; BİTKİ GENETİK KAYNAKLARININ KORUNMASI VE KULLANIMI**, Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi 11-15 Ocak 2010, s.1-23

TAN, Ayfer; TÜRKİYE GEÇİT BÖLGESİ GENETİK ÇEŞİTLİLİĞİNİN IN SITU (ÇİFTÇİ ŞARTLARINDA) MUHAFAZA OLANAKLARI, ANADOLU, J. of AARI 19 (1) 2009, 1 – 13 MARA.
TAN, Ayfer; TÜRKİYE GIDA VE TARIM BİTKİ GENETİK KAYNAKLARININ DURUMU: Gıda ve Tarım için Bitki Kaynaklarının Muhafazası ve Sürdürülebilir Kullanımına İlişkin TÜRKİYE İkinci Ülke Raporu, Ege tarımsal Araştırma Enstitüsü,2010.

⁴⁸ **Tan, A; Turkey: Country Report to the FAO International Technical Conference on Plant Genetic Resource. 1996.** <http://www.fao.org/ag/AGP/AGPS/Pqrf/pdf/turkey.pdf> .

TAN, A.; TÜRKİYE GIDA VE TARIM BİTKİ GENETİK KAYNAKLARININ DURUMU: Gıda ve Tarım için Bitki Kaynaklarının Muhafazası ve Sürdürülebilir Kullanımına İlişkin TÜRKİYE İkinci Ülke Raporu, Ege tarımsal Araştırma Enstitüsü,2010, s.

⁴⁹ **TAN, Ayfer; TÜRKİYE GEÇİT BÖLGESİ GENETİK ÇEŞİTLİLİĞİNİN IN SITU (ÇİFTÇİ ŞARTLARINDA) MUHAFAZA OLANAKLARI, ANADOLU, J. of AARI 19 (1) 2009, 1 – 13 MARA, s.2.**

⁵⁰ Bkz. **UYANIK, Mehmet; Açıklamalı Tohumculuk Terimleri Sözlüğü, ' Landrace= Köy Çeşidi: Modern bitki ıslahı çalışmalarının başlamasından önceki dönemlerde çiftçiler tarafından-nesiller boyunca yerel şartlarda sürdürülen seleksiyonlar sonucunda- ıslah edilmiş/geliştirilmiş olan ve esas itibarıyla; heterojen genotip karışımlarından oluşan bir bitki popülasyonu.(Her birisi yerel bir isimle anılan ve yerel yetiştirme şartlarına çok iyi adapte olmuş durumdaki bu popülasyonlar, köken itibarıyla- doğrudan doğruya- yabancı popülasyonlardan gelmektedir. Keza Farmer Variety, Land Variety.' I. Cilt, s. 758, TSÜAB, Aralık 2014 Ankara.**

⁵¹ Köy Çeşidi, 1963-2006 yılları arasında yürürlükte kalmış, mülga **308** sayılı **Tohumlukların Tescil, Kontrol ve Sertifikasyonu Hakkında Kanunda** ve bu Kanunun ilgili **Yönetmeliğinde** tanımlanmıştır. Kanunun 5/s Maddesi Köy Çeşidini; '*Islah edilmemiş olmakla beraber özellikleri Tarım Bakanlığınca kabul ve tescil olunmuş, uzun yıllardan beri tanınmış ve isim yapmış çeşitler*' olarak tanımlamış ve 6. Madde Köy Çeşitlerinin de tescil edileceğini vurgulamıştır.

Nitekim bu konuda çıkarılan Yönetmeliğin 10/III-A Maddesi tescil konusunu düzenlerken;

'III - Köy çeşitleri için,

A - Köy çeşitlerinin tescili için bu Yönetmeliğin 10 uncu maddesinin I-B) fıkrasında belirtilen orijin ve özelliklerinin tesbitinde orijin yerine,

a) Çeşidin ana yurdu, (Asıl yetiştiği yer)

b) Asıl yetiştiği yerdeki adı,

Etraflı olarak bildirilir. Diğer hususlar aynen adı geçen fıkra olduğu gibi tesbit edilir.

B Köy çeşitleri aynı isimle birkaç yerde yetiştirilmekte ise, o bölgelerin adları ile asıl çeşitten ayrılıkları belirtilir.

Ancak **AB** nin, bu makalenin inceleme konusu **3 Direktifinde** kullandığı *muhafaza çeşidi, amatör çeşit ve muhafaza karışımı* terimlerinin hepsi için, *yerel çeşit/köy çeşidi* ibaresinin kullanılıp kullanılmayacağı; ancak bu konunun teknik uzmanlarının karar vereceği bir husustur. Bu nedenle, bu makalede bir terminoloji önerisi yapmaktan kaçınılmıştır.

B- MEVZUAT

Tekrar vurgulamak gerekirse Türkiye, gen kaynaklarının korunması konusunda *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi* ve FAO' nun *Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşmasına* taraf olmuştur. Ulusal mevzuat açısından ise, Türkiye'nin gen kaynaklarının korunması ile ilgili konuda üç Bakanlığın (Çevre, Orman ve Tarım) çıkardığı pek çok kanun ve yönetmelik bulunmaktadır⁵².

Ancak bu gen kaynaklarının sürdürülebilirliğinin **ticaret yolu ile** sağlanması konusunda, yukarıda incelenen **3 AB Direktifine tekabül eden** özel bir mevzuatımız henüz bulunmamaktadır.

5553 sayılı Tohumculuk Kanunu; Kanunun çıkarılmasıyla ilgili 'amaç' maddesinde⁵³ ".....tohumluk üretim ve ticareti ile ilgili düzenlemeleri yapmak..." tan bahsetmiş, ticaretin yapılabilmesi için ise, iki ayrı maddede⁵⁴ tohumların ilgili olduğu çeşitlerin kütüğe kaydedilerek, kayıt altına alınması gereğine değinilmiş ve uygulamanın yönetmeliklerle düzenleneceği vurgulanmıştır. Bir başka ifade ile 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ve bu Kanuna dayanılarak çıkarılan uygulama yönetmelikleri; **ticarî çeşitlerin** kayıt altına alınması ve pazarlanmasına ilişkin kurallar içermektedir.

C- TÜRKİYE'DE 'YEREL ÇEŞİTLER/KÖY ÇEŞİTLERİ'NİN KAYIT ALTINA ALINMASI VE TİCARETİ

5553 sayılı Tohumculuk Kanununun **amacı** ile yürürlükteki yönetmelik hükümlerinin türlere yönelik kapsam ve içeriği *ticarî çeşitlerle* ilgilidir. Ancak Kanunun, 4. Maddesi '*genetik kaynakların*' da kayıt altına alınması gereğine değinmiştir⁵⁵.

Kanunda *genetik kaynağın* tanımı yapılırken geniş kapsamlı bu tanımın içinde "*yerel çeşitlerden ve özel amaçlarla geliştirilmiş çeşitlerden*" de bahsedildiği görülmektedir. Kanunun 3(1) Maddesine göre genetik kaynak '*Bitki ıslahçıları ve bilim adamlarının ihtiyacı olan genlerin sağlandığı, bitki yapılarında genetik farklılık ve farklı özellikler içeren potansiyel populasyon, bir ülkede veya bir bölgede doğal olarak bulunan bitkilerin yabanî türleri ve bunların geçiş formları, yerel çeşitler, özel amaçlarla geliştirilmiş çeşitler*⁵⁶ ve bazı önemli karakterlere sahip ıslah materyallerini' ifade etmektedir.

C - Köy çeşitleri ancak fakülteler, resmi araştırma ve ıslah müesseseleri tarafından veya özel bir ilmi araştırmanın sonucu olarak araştırmacı tarafından yukarıda III - A) ve B) fıkralarında belirtilen orijin ve özellikleri tesbit edildikten sonra tescil edilmek üzere doğrudan doğruya Tescil Komitesine sunulur. Bu çeşitler, adaptasyon denemelerine alınmazlar." Kuralını vazetmiştir.

⁵² Bu konudaki ayrıntılı mevzuat listesi için bkz. **TAN, A.**; *Adı geçen TÜRKİYE İkinci Ülke Raporu*, s.35-36

⁵³ **Amaç MADDE 1** – Bu Kanunun amacı; bitkisel üretimde verim ve kaliteyi yükseltmek, tohumluklara kalite güvencesi sağlamak, **tohumluk üretim ve ticareti ile ilgili düzenlemeleri yapmak** ve tohumculuk sektörünün yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi için gerekli olan düzenlemeleri gerçekleştirmektir.

⁵⁴ 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu **Madde 4 ve 7.**

⁵⁵ Kayıt altına alma **MADDE 4** – Bitki çeşitlerinin tescili, üretim izni ve standart tohumluk çeşit kaydı ile **genetik kaynakların kütüğe kaydedilmesi Bakanlık tarafından yapılır.**

⁵⁶ 5553 sayılı Kanunun 3/1 maddesinde geçen '*özel amaçlarla geliştirilmiş çeşit*' ibaresi; *amatör çeşitleri* tanımlayan **2009/145 sayılı Direktifin 1,21,22. Maddelerinde** kullanılan ".... *varieties with no intrinsic value for commercial crop production but developed for growing under particular conditions*..." tâbirini çağrıştırmaktadır.

Kanun, bu genetik kaynakların ‘... morfolojik ve/veya moleküler karakterizasyonu yapılarak kayıt altına alınacağından’ bahsetmektedir⁵⁷.

Bu hükümlerin ışığı altında **hayatî soru; içinde yerel çeşitlerin de bulunduğu genetik kaynaklar, morfolojik ve moleküler karakterizasyonları yapılarak kayıt altına alınırken, bunların ticaretinin yapılabilmesi için mi kayıt altına alınmaktadırlar ? Yoksa sadece muhafazayı temin edici bir envanter oluşturma amacı ile mi kayıt altına alınmaktadırlar?**

Kanunun Genel Gereğesi ve Madde Gereğeleri⁵⁸ bu soruların cevaplandırılmasında yetersiz kalmaktadır. Bu durumda **hukukî yorum tekniklerine** başvurma zarureti ortaya çıkmaktadır. 3(i) ve 4.Maddenin lafzı/ ifade ediş şeklinden yola çıkarak bu sorular cevaplandırılmadığına göre, 5553 sayılı Kanunun amacı ve 4.Maddenin içinde yer aldığı Kanun sistematığına bakarak, amaca yönelik yorum tekniğini kullanmak gerekmektedir.

Konuya bu yorum tekniği çerçevesinde bakıldığında; 5553 sayılı Kanunun 1. Maddesi, ‘...tohumluk üretim ve ticareti ile ilgili düzenlemeleri yapmak...’ tan bahsederken, (yerel çeşitler ile özel amaçlarla geliştirilmiş çeşitleri de içeren) genetik kaynakların kayıt altına alınmasından bahseden 4.maddenin yer aldığı, Kanunun İkinci Bölümünün konusu; ‘Tohumlukların Kaydı, Üretimi, Sertifikasyonu, Ticareti ve Piyasa Denetimi’dir. Bu sistematik ve Kanunun ticareti düzenleme amacının ışığı altında, gen kaynaklarının kaydının sadece envanter amaçlı olduğunu söylemek, Kanunun 1.Maddesi ile çelişki oluşturacaktır.

Zira envanter amaçlı yönetmelik; 1992 yılında çıkarılan **Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması Muhafazası ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik**⁵⁹ olup, bu Yönetmeliğin Amaç Maddesinde ‘ Bu Yönetmelik, Türkiye bitki genetik kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla, sürveyi, toplanması, toplanan materyalin muhafazası, üretilmesi, yenilenmesi, karakterizasyonu, değerlendirilmesi, dokümantasyonu ve değişimi ile ilgili esasları düzenlemek üzere hazırlanmıştır.’ hükmü ile bu husus açık bir şekilde ortaya koyulmuştur⁶⁰.

Bu nedenle Ülkemizde, **5553 sayılı Kanunun 4.maddesine dayanılarak vazedilmiş, yerel çeşitlerin pazarlanmasını temin etmek üzere kayıt altına alınmasını düzenleyen bir yönetmelik henüz çıkarılmamıştır**

Hal böyle olunca kayıt altına alınmamış bir yerel çeşidin ticaretinin yapılması, 5553 sayılı Tohumculuk Kanununun 7.Maddesinin⁶¹ açık hükmü karşısında, hukukî açıdan sorunlu görünmektedir. Bu konunun bugüne kadar hukukî boyutta bir problem yaratmamış olması, yukarda ifade edilen eksikliğin mevcut olmadığı anlamını taşımamaktadır.

Bu sorunun hukukî çözümü, **bir an evvel konu ile ilgili uygulama yönetmeliklerinin düzenlenmesidir**. Bu düzenlemeler yapılırken, mevzuat uyum çalışmalarının ışığı altında **AB** nin yukarda incelemesi yapılan üç Direktifinden de yararlanılması isabetli olacaktır.

SONUÇ

⁵⁷ Bkz. 5553 sayılı Kanun Madde 4/2.

⁵⁸ Bkz. 5553 sayılı Kanunun Gereğeleri

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=27544 (Erişim Tarihi 8 Mart 2016.)

⁵⁹ 1992 yılında çıkarılan **Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması Muhafazası ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik** (bkz.RG.15 Ağustos 1992) **Hukukî Dayanak maddesinde** ‘Bu Yönetmelik, Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 441 sayılı Kanun Hükmünde Kararname hükümlerine dayanılarak hazırlanmıştır.’ Kuralını getirmiştir.

⁶⁰Nitekim yukarda sözü edilen ülke raporları ve bilimsel makaleler; Türkiye de 1960 lı yılların ikinci yarısından bu yana gen kaynaklarının derlenmesi, incelenmesi, muhafazası, envanteri konusunda pek çok çalışma/projeye atıfta bulunmaktadır.)

⁶¹ Tohumluk ticareti **MADDE 7 – Yurt içinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların ticaretine izin verilir.**

*'Bitki Kaynaklarının Muhafazası ve Sürdürülebilir Kullanımına İlişkin TÜRKİYE İkinci Ülke Raporu'*nda da belirtildiği üzere; Ülkemizde '..... yüksek verimli ıslah çeşitlerinin yaygınlaşması ve yetiştirme tekniklerindeki gelişmeler sonucu, verimde önemli artışlar olmuş; bu durum, çiftçileri yerel çeşitlerden vazgeçirerek, modern çeşitleri yeğlemeye yöneltmiştir. Bununla birlikte, hala birçok çiftçi değişik nedenlerle yerel çeşitleri modern çeşitlere yeğlemektedir.....'⁶² Bu saptama göstermektedir ki, yerel çeşitlerin **muhafazası** ve **ticareti** konusu; bu makaleye konu olan üç AB yerel çeşit Direktifi ile ilgili, inceleme ve önerilerin ışığı altında hem teknik, hem de hukukî açıdan yeniden değerlendirilmeyi elzem kılmaktadır.

KAYNAKLAR

I- MAKALELER

- BOCCI R**, Seed Legislation and Agrobiodiversity:Conservation Varieties, Journal of Agriculture and Environment Development, 103 (1/2), s.31-49.
- KARAGÖZ A, ZENCİRCİ N, TAN A, TASKIN T, KÖKSEL H, SÜREK M, TOKER C, ÖZBEK K; Bitki GENETİK KAYNAKLARININ KORUNMASI VE KULLANIMI, Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi 11-15 Ocak 2010,s.1-23**
- MAGGIONI L, ENGELS J**, The European Cooperative Programme for Plant Genetic Resources (ECPGR) 2014. Pan European Networks: Science & Technology 10, s. 285-297.
- SPATORA, G- NEGRI,V; Genetic Resources and Crop Evolution**, An International Journal, Springer, December 2013, Vol. 60, Issue 8, s. 2421-2430
- TAN, Ayfer; TÜRKİYE GEÇİT BÖLGESİ GENETİK ÇEŞİTLİLİĞİNİN IN SITU (ÇİFTÇİ ŞARTLARINDA) MUHAFAZA OLANAKLARI, ANADOLU, J. of AARI 19 (1) 2009, s.1 – 13 MARA.**
- TAN, Ayfer; TÜRKİYE GIDA VE TARIM BİTKİ GENETİK KAYNAKLARININ DURUMU: Gıda ve Tarım için Bitki Kaynaklarının Muhafazası ve Sürdürülebilir Kullanımına İlişkin TÜRKİYE İkinci Ülke Raporu, Ege tarımsal Araştırma Enstitüsü,2010, s.1-50.**
- Tan, A;** Turkey: Country Report to the FAO International Technical Conference on Plant Genetic Resource. 1996.
- UYANIK, Mehmet;** Açıklamalı Tohumculuk Terimleri Sözlüğü, I. Cilt, TSÜAB, Aralık 2014 Ankara
- VILLA T.C.C, MAXTED N, SCHOLTEN M, FORD-Lloyd B;** Defining And Identifying Crop Landraces, Plant Genetics Resources: Characterization And Utilization (2005), s. 373-384.

II- ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER

- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi; RG, 27.12.1996**
Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşması; RG,8.08.2006

III- AB MEVZUATI

- COUNCIL REGULATION (EC) No 1467/94 of 20 June 1994: on the conservation,**

⁶² Bkz. **TAN, A.;** Türkiye II. Ülke Raporu, 2010, s.9-10.

characterization, collection and utilization of genetic resources in agriculture;
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994R1467&from=EN>

COUNCIL REGULATION (EC) No 870/2004 of 24 April 2004; establishing a Community programme on the conservation, characterisation, collection and utilisation of genetic resources in agriculture and repealing Regulation (EC) No 1467/94,
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004R0870&from=en>

COUNCIL DIRECTIVE 98/95/EC of 14 December 1998; amending, in respect of the consolidation of the internal market, genetically modified plant varieties and plant genetic resources, Directives 66/400/EEC, 66/401/EEC, 66/402/EEC, 66/403/EEC, 69/208/EEC, 70/457/EEC and 70/458/EEC on the marketing of beet seed, fodder plant seed, cereal seed, seed potatoes, seed of oil and fibre plants and vegetable seed and on the common catalogue of varieties of agricultural plant species
<http://eur-lex.europa.eu/legal>

COUNCIL DIRECTIVE 2002/56/EC of 13 June 2002 on the marketing of seed potatoes,

COUNCIL DIRECTIVE 2008/72/EC of 15 July 2008 on the marketing of vegetable propagating and planting material, other than seed,

COUNCIL DIRECTIVE 2002/55/EC of 13 June 2002 on the marketing of vegetable seed,
COUNCIL DIRECTIVE 2002/53/EC of 13 June 2002 on the common catalogue of

varieties of agricultural plant species,
http://ec.europa.eu/food/plant/plant_propagation_material/legislation/specific_legislation/index_en.htm

COMMISSION DIRECTIVE 2008/62/EC of 20 June 2008 on providing for certain derogations for acceptance of agricultural landraces and varieties which are naturally adapted to the local and regional conditions and threatened by genetic erosion and for marketing of seed and seed potatoes of those landraces and varieties,

COMMISSION DIRECTIVE 2009/145/EC of 26 November 2009 on providing for certain derogations, for acceptance of vegetable landraces and varieties which have been traditionally grown in particular localities and regions and are threatened by genetic erosion and of vegetable varieties with no intrinsic value for commercial crop production but developed for growing under particular conditions and for marketing of seed of those landraces and varieties

COMMISSION DIRECTIVE 2010/60/EU of 30 August 2010 on providing for certain derogations for marketing of fodder plant seed mixtures intended for use in the preservation of the natural environment

COUNCIL DIRECTIVE 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora

IV- İŞBİRLİĞİ PROGRAMLARI VE ELEKTRONİK ENVANTERLER
EURISCO; <http://eurisco.ipk-gatersleben.de/apex/f?p=103:2>

The European Cooperative Programme for Plant Genetic Resources (ECPGR);
<http://www.ecpgr.cgiar.org/about-ecpgr/overview/>

V- DAVA

Case C-59/11; **Graines Baumaux SAS v. KOKOPELLİ**; JUDGMENT OF THE COURT
(Third Chamber) 12 Temmuz 2012.

<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=125002&doclang=EN>

VI- RAPORLAR

EUROPEAN COMMISSION Staff Working Document;

Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the Economic and Social Committee "Agricultural Genetic Resources - from conservation to sustainable use."

{COM(2013) 838 final} 28.III. 2013, SWD (2013) 486 Final.

VII- DİĞER KAYNAKLAR

5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu Gerekçesi

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=27544

Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması Muhafazası ve Kullanılması Hakkında Yönetmelik; RESMÎ GAZETE" 15 Ağustos 1992 — Sayı : 21316